

I. KULTURNÍ KRAJINA ČECH

Kulturní krajinu modelují dva základní činitelé: přírodní síly a přítomnost člověka. Zatímco počátky prvního je nutné hledat mezi ne zcela uspokojivými odpověďmi na otázku po původu a stáří planety Země, počátky druhého můžeme díky doposud nashromážděným poznatkům situovat přibližně do doby před necelými dvěma miliony let. S největší pravděpodobností se právě v té době začal utvářet lidský způsob života a spolu s ním i první vazby mezi člověkem a jeho prostředím.

Z našeho pohledu zásadní, zlomové období v tomto dlouhém procesu představuje vznik a šíření zemědělství. Zemědělství v sobě koncentruje zkušenost-paměť lovců a sběračů, navazuje na ni a zároveň ji překonává. S využitím nových technologií a se zdokonalováním osvojovaných dovedností, vycházejícím z hlubšího porozumění rytmu přírodních cyklů, velmi významně mění pojetí času, což s sebou přináší nový způsob života i zcela odlišné vnímání krajiny.

Zemědělci ustupují od kočování, vyhledávají a upravují vhodná místa pro zakládání polí a pastvin, budují jednoduché přístřešky a ohrady. Přecházejí od přebývání na rozleh-

lých územích k podstatně aktivnějšímu obývání konkrétních sídelních areálů. Obděláváním půdy, pěstováním obilnin a domestikací zvířat zmenšují prostor nezbytný pro získávání obživy a zároveň jej obohacují o zcela nové vazby a vztahy. Tím vzniká krajina, již utvářejí a určují přírodní živly za významného přispění jedinečných tvůrčích zásahů lidských společenství, krajina v dnešním slova smyslu kulturní.

Kulturní krajina představuje skutečné zázemí. Nikoli přechodné, dočasně vytvořené útočiště, ale intenzivněji a trvaleji obhospodařované místo, se kterým se člověk plně identifikuje, kterému rozumí a které chápe jako nedílnou součást svého života.

Na myšlenkové, duchovní úrovni se tak děje zasazením místa do celkových představ o uspořádání světa, jako jsou mytologie, náboženství či historie, na jejichž podkladě získává určité jméno, které dostatečným způsobem vypovídá o jeho vlastnostech, kvalitě, paměti. Na úrovni fyzické, na úrovni prostoru samotného k tomuto osvojení většinou dochází zviditelněním jeho vnějších a vnitřních hranic prostřednictvím staveb. Vnější hranice mohou například nabývat povahy rituálně vztyčených sloupů nebo kamenů na

hranicích s odlišnými komunitami a kulturami; hranice vnitřní jsou často zřejmé již ze samotného způsobu uspořádání sídelních areálů. Velikost, vzájemná poloha i náročnost konstrukčního provedení jednotlivých staveb v sobě kromě funkcí praktických soustřeďují také funkce symbolické. Představují síť významů a hodnot, vypovídající o možnostech a schopnostech, tendencích a aspiracích svých obyvatel. Zpřítomňují a zároveň legitimizují sociální strukturu společnosti, její náboženskou, mocenskou, ekonomickou i technologickou praxi – její obraz světa. Jinými slovy, kulturní krajina v sobě nese „otisk“ kultury, která ji obývá.

V historické perspektivě pak kulturní krajina představuje celý soubor „otisků“, jež se navzájem respektují nebo více či méně překrývají. Nejvýraznější z nich, které v mnoha ohledech ovlivnily nebo dokonce předurčily její další uspořádání, tvoří jádro její paměti. Jako nezpochybnitelné doklady kontinuity vývoje kulturní krajiny v průběhu věků společně vykreslují její nezaměnitelnou atmosféru, jejího génia.

Nahlédneme-li pod tímto zorným úhlem do minulosti české krajiny, záhy zjistíme, že oněch „otisků“, jež se zásadním způsobem podílely na utváření její podoby, je poměrně málo.

Za tvůrce nejstaršího z nich jsou všeobecně považováni první zemědělci, kteří se ve středoevropském prostoru začali usazovat před necelými osmi tisíci lety. Postupným kultivováním a zúrodnováním nížin a ostatních na živiny bohatých oblastí, ležících povětšinou v malých nadmořských výškách, vytvořili také v české krajině během staletí síť bezlesých, trvale obývaných a obdělávaných míst – kulturní step, jež se stala jejím základním sídelním územím. Vytyčili rozlohu tzv. starého sídelního areálu, jádra tradiční kulturní krajiny Čech.

Druhý, neméně významný „otisk“ bývá spojován s procesem nepoměrně mladším, se středověkou transformací, jež se v českých zemích soustředila do 13. století po Kr. Přejít od raně středověkého k vrcholně středověkému uspořádání společnosti, charakterizovaný především postupnou decentralizací moci světské i církevní, ve svých důsledcích vedl k novým způsobům „užívání“, resp. zabydlování krajiny.

Vytvoření hradské soustavy knížetem Boleslavem I. v první polovině 10. století (soustavy významných hradišť, ovládacích příslušné územní celky) spolu s rozsáhlou vnitřní kolonizací vystupňovanou zřejmě za panování Vladislava II. (osídlování vnitřních pahorkatin i výše položených míst při okraji starého sídelního areálu) a aktivitami od poloviny

12. století se konsolidující pozemkové šlechty (budování vlastních sídel ve venkovském prostředí, zakládání kostelů i klášterů) daly vzniknout krajinně raně středověké, již bychom mohli označit přívlastkem *románská*.¹ Krajinně lesa, prosvětlené mýtinami a vesnicemi, v hustě osídlených oblastech – v okolí významných hradišť, klášterů a obchodních center – prostoupené souvislejšími pásy polí, luk a pastvin.

Následný vývoj směřující k mnohem úspornějšímu a efektivnějšímu hospodaření s prostorem krajiny vyvrcholil ve 13. a 14. století tzv. velkou kolonizací. Velká kolonizace, spojená především se stabilizací královské moci za posledních Přemyslovců (překonání hradského správního systému rozdělením země na kraje, ovládané příslušnými hrady s podporou desítek královských měst, zakládaných především ve druhé polovině 13. století), se vzrůstajícími ambicemi pozemkové šlechty (především nezpochybnitelná držba pozemků, umožňující vznik suverénních dominií – panství, a z nich plynoucích zisků v podobě poddanských nájmu) a sílícími emancipačními snahami církve (vyvazování se ze světských důchodů, krystalizace vlastního správního systému, zahušťování farní sítě, budování rozsáhlých klášterních panství), překryla krajinu románskou krajinou *gotickou*. Krajinou lesů a polností, krajinou královských měst a hradů,

šlechtických hrádků, tvrzí, městeček a vesnic, krajinou farních a filiálních kostelů, klášterů, feudálních velkostatků.

Vrcholný středověk uzavřel starou, povětšinou rozptýlenou zástavbu do pevněji uspořádaných územních celků a začal ji podřizovat pravidelně strukturovaným půdorysům. Osadil rozsáhlá území městy a vesnicemi, ustálil směr a průběh cest mezi nimi. Urbanizoval krajinu s ohledem na možnosti a potřeby jednotlivých míst natolik velkoryse a citlivě, že až donedávna nebylo nutné její řád výrazným způsobem měnit. Bez nadsázky můžeme tedy říci, že vrcholně středověké uspořádání české krajiny v mnoha ohledech položilo základy její současné podoby.

Třetí „otisk“ s sebou přineslo baroko. Řekneme-li to takto, bez bližšího objasnění, bez naznačení patřičných souvislostí, dopouštíme se nepřiměřeného zjednodušení, jež celkem oprávněně vzbuzuje pochybnosti: Je vůbec možné stavět baroko narovně tak závažným zlomům, jako je vznik starého sídelního areálu či základní urbánní struktury Čech? Co nás opravňuje k tomu, abychom tak činili? V čem je baroko oproti jiným obdobím historie české krajiny výjimečné? V čem tkví jeho síla? – Situace je vzhledem k předcházejícím případům skutečně mnohem méně zřetelná a zřejmá.

A tak abychom dokázali na tyto a podobné otázky odpovědět co možná nejvýstižněji, přejdeme nyní od obecných úvah ke zcela konkrétnímu případu. Vyhledáme v české krajině jedno z území, v němž je baroko dodnes přítomné a živé, a budeme si všímat způsobů, jakými ji naplňuje, zvýznamňuje, ovládá.